

РОЗДІЛ III

Археологія. Музеєзнавство. Пам'яткознавство

УДК 94(477.82)“1919/1939”:351.74+94(438)“1919/1939”:351.74

Олег Разиграєв

Комуністичні діячі в Луцькій в'язниці в 1919–1939 рр. у світлі матеріалів архівних установ України

У статті виконано аналіз інформативної насиченості документів із фондів Державного архіву Волинської області та Центрального державного архіву громадських об'єднань України щодо перебування в Луцькій тюрмі комуністичних діячів у 1919–1939 рр.

Ключові слова: комунізм, тюрма, Луцьк, Волинь, Друга Річ Посполита.

Постановка наукової проблеми та її значення. Між двома світовими війнами комуністичний рух, який прагнув до від'єднання Волині та Східної Галичини від Другої Речі Посполитої, становив серйозну загрозу для польських властей у регіоні. Він пов'язаний із діяльністю Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), функціонуванням організованих бойових груп та численними диверсійними акціями з боку Радянської України. Відповідно до законодавства Польщі, діяльність комуністів була нелегальною та передбачала кримінальну відповідальність.

Одним із закладів пенітенціарної системи міжвоєнної Другої Речі Посполитої, у якому відбували покарання особи, засуджені за комуністичну діяльність, а також ті, щодо яких тривали слідчі дії, була Луцька тюрма. Згідно з розпорядженням президента Польщі щодо організації в'язниць від 7 березня 1928 р. та відповідним розпорядженням міністра юстиції від 22 червня того ж року, Луцька тюрма належала до I класу з можливістю утримування понад 450 в'язнів [24, с. 556; 25, с. 1476]. Динаміка чисельності в'язнів упродовж міжвоєнного періоду була різною – від 226 осіб у серпні 1921 р. до 963 у січні 1939 р.

Особи, які підозрювались у комуністичній діяльності або були засуджені за такі дії, перебували в Луцькій тюрмі вже з перших днів функціонування цього пенітенціарного закладу. Загалом, комуністи становили численну групу в'язнів згадуваної карної установи.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання перебування комуністичних діячів у Луцькій тюрмі побіжно вивчали вітчизняні та польські історики в радянську добу. Закономірно, що працям цього періоду притаманні надмірна заідеологізованість і тенденційність. Водночас за останню чверть століття комуністичний рух на Волині в міжвоєнний період не був предметом надмірної уваги українських та польських науковців, які фокусували свої дослідження на інших аспектах історії краю міжвоєнної доби.

Мета статті – спроба аналізу інформаційної насиченості матеріалів із фондів Державного архіву Волинської області та Центрального державного архіву громадських об'єднань України щодо перебування комуністичних діячів у Луцькій тюрмі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Найбільшу кількість матеріалів щодо функціонування Луцької в'язниці містить фонд № 47 «Луцька міська тюрма» Державного архіву Волинської області, який хронологічно охоплює 1919–1939 рр. і нараховує 3213 одиниць зберігання. Більшість документів укладено польською мовою, хоча трапляються окремі акти українською та російською. Звертаючись до видової характеристики документів, зазначимо, що найбільший масив становлять особові справи в'язнів. Меншою мірою збереглися акти адміністрації тюрми.

Водночас відклалися різні листи та розпорядження Міністерства юстиції й начальника Луцької тюрми щодо освітлення, опалення та санітарного стану в'язниці, матеріали про харчування, лікування, роботу в'язнів, їх переміщення в інші тюрми, релігійне життя, голодівки, самогубства, дисциплінарні порушення, акти щодо цензурування кореспонденції тощо [1, с. 120–121].

Наявні документи дають підставу спробувати простежити динаміку чисельності в'язнів-комуністів у Луцькій тюрмі, а також окремі прояви їхнього щоденного життя. Так, станом на 15 січня 1932 р. у Луцькій в'язниці перебувало 164 комуністи із загальної кількості 455 в'язнів [4, арк. 8]. Натомість уже в листопаді того самого року нараховувалося 208 комуністів при сукупній чисельності 461 особа. У фонді № 47 Державного архіву Волинської області зберігаються й поіменні списки комуністів, які перебували в Луцькій тюрмі станом на 1934 р., із зазначенням номера камери [7, арк. 4].

Матеріали Державного архіву Волинської області містять різноманітну інформацію про скарги в'язнів-комуністів, а також відомості щодо реакції на них адміністрації в'язниці. Так, у першій половині 1930-х рр. родини комуністів скаржилися на проблеми комунікації з членами своїх сімей, які опинилися в тюрмі. Натомість начальник Луцької тюрми стверджував, що в'язні, які перебували під слідством, мали можливість спілкуватися зі своїми сім'ями, зокрема в спеціальному приміщенні, що було розділене сіткою. Лише у виняткових ситуаціях та за згодою органів суду такі побачення відбувалися без сітки [9, арк. 1].

Загалом, зазвичай, керівництво Луцької в'язниці трактувало скарги в'язнів-комуністів та їхніх родин як безпідставні, тенденційні, а також такі, які склалися відповідно до внутріпартійних інструкцій (деякі навіть виявлено під час обшуку) і мали на меті досягти широкого зовнішнього резонансу. Зокрема, у листі від 4 лютого 1935 р. до Карного департаменту Міністерства юстиції начальник тюрми зазначав, що комуністи порушували тюремний режим та влаштовували необґрунтовані протести. Це призводило до накладання адміністрацією тюрми штрафних санкцій [9, арк. 1].

Із-поміж документів фонду № 47 знаходимо звернення близько 15 в'язнів, серед яких були також комуністи, від 5 лютого 1937 р. до прокурора окружного суду зі скаргами на адміністрацію Луцької в'язниці. Того самого місяця начальник в'язниці Е. Новаковський у листі до Карного департаменту відділу адміністрації в'язниць Міністерства юстиції назвав більшість скарг необґрунтованими. Наприклад, Е. Новаковський заперечив побиття охороною в'язнів-комуністів І. Рощука й А. Кислого, зазначивши, що першого ударив співкамерник, натомість побиття другого не було констатоване лікарем [8, арк. 6–6 зв.]. Е. Новаковський характеризував А. Кислого як небезпечного комуніста, який намагається всіляко налагодити контакти з іншими в'язнями з метою організації акцій протесту проти адміністрації тюрми [8, арк. 6–6 зв.]. Начальник тюрми констатував тенденційне та саботажне ставлення в'язнів-комуністів до державної влади, а також до адміністрації тюрми: «В грипсах (нелегальна кореспонденція – *О. Р.*) намовляють кримінальних в'язнів до влаштування скандалів, непокори фашистській адміністрації, до протестів, до складання різних скарг[...] у випадку визнання лікарем якогось (в'язня – *О. Р.*) за симулянта подають скарги на відсутність медичної опіки» [8, арк. 7].

Документи фонду № 47 Державного архіву Волинської області висвітлюють також питання голодування комуністів. Наприклад, станом на 7 травня 1931 р. у в'язниці голодувало 193 комуністи, які перебували під слідством. Згідно з оцінкою керівництва тюрми, така акція протесту мала спокійний характер, а вимоги комуністів були безпідставними та демонстративними [10, арк. 37]. У першій половині травня 1932 р. у Луцькій тюрмі відбулося голодування 167 комуністів [12, арк. 55, 57]. Із матеріалів вищевказаного фонду дізнаємося також, що на початку січня 1931 р. начальник Луцької тюрми наклав дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення права отримання продуктових посилок, побачення та подання заяв на вісім осіб, які перебували у в'язниці під слідством за підозрою в комуністичній діяльності. Провина в'язнів полягала в «демонстративній відмові від обіду без подання причини» [11, арк. 2].

Документи, які висвітлюють різні аспекти перебування в'язнів-комуністів, відклалися також у фонді № 216 «Прокуратура Луцького окружного суду (1920–1939)» Державного архіву Волинської області. Він нараховує близько 6 тис. одиниць зберігання, у тому числі слідчі справи щодо комуністичної діяльності, документи стосовно репресій політичних в'язнів, списки ув'язнених тощо [1, с. 114–115]. Так, інформацію про в'язнів-комуністів знаходимо в справі 58, де вміщено інформацію про протести в'язнів у зв'язку із застосуванням тортур під час допитів, протоколи допитів, а також списки ув'язнених осіб станом на 1931 р. [14]. Відомості про засуджених за комуністичну діяльність, а також тих, щодо яких проводили слідчі дії, зафіксовано в справі 57 того самого фонду. Тут уміщено заяви про отримання дозволу на побачення

чення з родиною, листування керівництва Луцької в'язниці з іншими пенітенціарними закладами щодо переміщення засуджених, списки в'язнів [13].

Матеріали про розвиток комуністичного руху на Волині зберігаються й у фонді № 46 «Волинське воєводське управління в Луцьку (1921–1939)». Він нараховує понад 24 тис. одиниць зберігання та містить документи про втечі й голодування в'язнів-комуністів, хід слідства стосовно таких осіб, списки в'язнів тощо. Зокрема, у справі 1666 уміщено список політв'язнів Луцької тюрми за 1930 р., серед яких були також комуністи. У цьому документі подано прізвище та ім'я в'язня, рід його занять, адресу проживання й дату арешту. Так, заарештовані особи походили з різних сіл Ковельського та Володимирського повітів, Луцька, Володимира, Ковеля, Острога, Почаєва тощо [3, арк. 1]. Фонд № 46 містить також листування адміністрації Волинського воєводського управління з Міністерством внутрішніх справ Польщі й повітовими старостами щодо діяльності Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР), спрямованої на звільнення політв'язнів [2].

Доповнюють джерела Державного архіву Волинської області матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України у м. Києві, які сконцентровані у фонді № 6 «Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України (1923–1938)». Тут ми знаходимо повідомлення комуністів про умови перебування в Луцькій тюрмі. Відповідно до цих документів, у 1924 р. політичні в'язні розміщувалися в камерах разом із кримінальними злочинцями; констатовано відсутність ліжок, що змушувало їх спати на підлозі; прогулянки тривалістю 15 хвилин дозволялися лише раз на день; адміністрація не дозволяла переказувати ув'язненим газети та книги; користуватися лазнею можна було лише один раз на 2–3 тижні; семеро політичних в'язнів, хворих на сухоти, перебувало в тюремному шпиталі. Хворий ув'язнений Л. Марконі зазначав: «В тюрмі б'ють і політичних і кримінальних. Тюремна адміністрація поводить з в'язнями дуже грубо [...] Частину їжі, яка приноситься в'язням з міста, адміністрація відбирає і не допускає її в'язням [...] Газет не пускають в тюрму ніяких [...] В'язня Мельника заковано в кайдани і бито. Інспектор тюрми Кулік б'є в'язнів палкою» [15, арк. 9].

Про перебування комуністів у Луцькій тюрмі йшлося в партійній записці «Загальне враження з тюрми в Луцьку» (1924 р.), яка теж збереглася серед матеріалів фонду № 6 Центрального державного архіву громадських об'єднань України: «[...] тюрма призначена на 150–200 чоловік, а міститься в ній 461, в тому числі політичних в'язнів 112 і повстанців 82. Суди волинські комуністів не вважають політичними. Серед в'язнів є 50 % неграмотних. Політичні сидять разом з кримінальними. Газети українські і польські, за винятком “Жечпосполіта”, до тюрми не допускаються. Приборів до писання не вільно в тюрмі мати. Людей тримають в тюрмі під слідством по року і два. В тюрмі зовсім немає ліжок [...] За всю зиму палено три чи чотири рази. Білизну міняються раз на три, а рідко на два тижні. Мило видається тільки раз на три тижні і по маленькому кусочку, тоді, коли в'язні ідуть до бані. Купання відбувається в невеличкій кімнаті з цементовою підлогою відразу для 25–30 чоловік і триває 10–15 минут. В'язні не мають посуду і змушені їсти з одної миски, часто з хорими разом, яких не завсіди скоро забирають до тюремного шпиталю. [...] До праці уживається також політичних, а навіть тяжко хворих. [...] В тюрмі в'язнів б'ють і накладають їм на руки кайдани. [...] Б'є тюремна адміністрація і поліція, котра має доступ до судової в'язниці. Тюремна адміністрація і сторожа обходиться з в'язнями грубо і лає їх порнографічними словами (інспектор Родашкевич, бувш[ий] петлюрівський старшина, стражник Хаїмец, бувш[ий] царський охраннык). Частину тютюну, який в'язні отримують з дому, забирає для себе тюремна адміністрація (канцел[ярський] писар Нікітін). В тюрмі панував тифус» [15, арк. 10].

У фонді № 6 знаходимо й список із 114 політичних в'язнів Луцької тюрми, які отримали харчову допомогу в січні 1925 р. [16, арк. 1]. Натомість у реєстрі з 1928 р. зафіксовано 102 в'язні-комуністи, котрим надавалася така підтримка [16, арк. 19].

Своє невдоволення умовами утримання в Луцькій в'язниці комуністи висловили в листі до своїх французьких колег (без дати, не раніше травня 1926 р. – *О. Р.*). Там, зокрема, зазначено: «[...] ми політичні в'язні Луцька живемо в страшних умовах [...] Буржуазія Польщі не довіряючи судам присяглих, які обов'язують в бувш[ій] австрійській частині – висилає політ[ичних] в'язнів зі Львова, Стрия, Дрогобича, Самбора і т. д. до Луцька на Волинь, де обов'язує кривавий царський кодекс поводитися з нами по варварськи та передержує нас по два роки в слідчій арешті. Маєвий переворот Пілсудського не приніс ніяких змін на краще, а навпаки відношення адміністрації до нас ще більше погіршало [...]» [18, арк. 7]. В іншому листі з 1926 р. до французького письменника-марксиста Анрі Барбюса в'язні-комуністи Луцької тюрми писали: «Сто п'ятдесят політичних в'язнів в Луцьку, процес яких відбудеться з початком листо-

пада ц. р. звертається до Вас з проською зробити все можливе, щоб прибути на цей найбільший політичний процес в Польщі. [...] Тюрма в Луцьку, в яку вкинено 150 українських робітників і селян, є однією з найстрашніших тюрем [...] Польщі. За тюремними мурами [...] відбуваються далі криваві оргії царату [...]» [18, арк. 7].

Зазначимо, що комуністи, які перебували в Луцькій тюрмі, не лише укладали листи-скарги та різноманітні відозви щодо незадовільних умов утримання, а й отримували кореспонденцію з СРСР. Так, серед матеріалів Центрального державного архіву громадських об'єднань України зберігся лист Житомирських пожежників, членів МОДРу, до в'язнів-комуністів Луцької тюрми від 24 грудня 1928 р., де описувалися переваги життя в Радянському Союзі та зазначалося: «Вітаємо своїх класових братів, ув'язнених в Луцькій закордонній в'язниці. Ми пожежники прикордонної смуги м. Житомира, Волинської округи, почитаємо за обов'язок написати Вам цей лист щоб Ви знали, що пролетаріат Червоної України знає про Ваше нещастя і прагне Вас і Ваші сім'ї підтримати в тяжку хвилину не тільки з матеріального, але теж і з морального боку [...]» [19, арк. 2].

У фонді № 6 «Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України (1923–1938)» Центрального державного архіву громадських об'єднань України знаходимо лист в'язнів-комуністів Луцької тюрми з березня 1931 р. щодо умов їх перебування: «Сидить нас 250 чолов[ік] між ними 20 жінок. Відношення адміністрації до нас дуже брутално. Б'ють, матюкають, карають без устанку. Крім того, забирає від нас начальник що раз всі права які ми вибороли генеральними голодівками в 1925 і 26 році. Забрали від нас бібліотеку. Забрали ліжка, простирадла, 2-години проходу [...] В келіях дуже тісно. Відношення до нас майже гірше ніж до кримінальних [...] Харчування значно погіршало і ми не маємо чим заспокоїти найпекучіших наших проблем. Дістаємо 400 гр. чорного хліба, рано кава без цукру, а на обід і вечерю дають зупу яку скоріше дається для худоби чім для людей [...] Книжок нам не допускають. В решті, на підставі нового регуляміну ізолюють нас по національностях, себто євреїв окремо, українців окремо, поляків окремо, а крім того ізолюють більш свідомих товаришів від відсталих, так що бувають камери в яких немає вчителя [...]» [23, арк. 83].

Матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України частково висвітлюють Луцький судовий процес проти комуністів 1934 р. (так званий процес «56-ти»), який був одним з найбільш резонансних у міжвоєнній Волині. Зокрема, в інформаційному повідомленні Міжнародної організації допомоги борцям революції щодо Луцького процесу № 2 від 29 березня 1934 р. уміщена промова підсудного О. Шехтера, де між іншим описувалися реалії місцевої в'язниці: «[...] здесь, в Луцке, начальник тюрьмы и его помощник Шиманский грозят, что рассчитается с нами после окончания процесса. Мы здесь в карцерах продолжительное время. Тов. Галласа и Покрывку избивали по голове кулаками и молотком. Когда тов. Нейштейн протестовал против этого, начальник тюрьмы сказал ему: “Ваш протест у меня в ж...”. А на заявление Нейштейна, что “о пытках в Луцке узнает весь мир” начальник ответил: “Ну что-же, тогда я получу повышение”» [17, арк. 12].

Голодування комуністів у Луцькій тюрмі теж відображено в документах фонду № 6 ЦДАГО. Так, із «Хроніки революційних виступів на Західній Україні» (1931 р.), дізнаємося про голодування понад 200 осіб у Луцькій в'язниці на початку травня 1931 р. [21, арк. 13; 22 арк. 18]. У цьому ж фонді знаходимо відомості про допомогу Колківської організації МОДРу в'язням-комуністам Луцької тюрми. Зокрема, 23 березня 1931 р. ув'язненим передано 26 фунтів сала. Крім того, зібрано фінансову допомогу [20, арк. 9].

Висновки та перспективи подальшого дослідження Отже, матеріали Державного архіву Волинської області в м. Луцьку та Центрального державного архіву громадських об'єднань України в м. Києві є достатньо репрезентативними для дослідження перебування комуністів у Луцькій в'язниці між двома світовими війнами. Зіставлення документів цих установ із матеріалами інших архівних інституцій (зокрема Архіву нових актів у Варшаві), спогадами як в'язнів, так і представників влади, міжвоєнної пресою, урахуванням даних тогочасної статистики дає змогу створити цілісну картину щоденного життя в'язня-комуніста Луцької тюрми від потрапляння в тюрму до звільнення з її murів.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області. Путівник. Луцьк, 2011.
2. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291.
3. ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1666.
4. ДАВО. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 2.
5. ДАВО. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 3.

6. ДАВО. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 4.
7. ДАВО. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 6.
8. ДАВО. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 8.
9. ДАВО. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 880.
10. ДАВО. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1514.
11. ДАВО. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1516.
12. ДАВО. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1540.
13. ДАВО. Ф. 216. Оп. 3. Спр. 57а.
14. ДАВО. Ф. 216. Оп. 3. Спр. 58.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 101.
16. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 176.
17. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 215.
18. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 234.
19. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 447.
20. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 625.
21. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 647.
22. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 651.
23. ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 675.
24. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DzU RP)*. 1928. Nr 29. Poz. 272.
25. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r. o wykonaniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa. *DzU RP*. 1928. Nr 64. Poz. 591.

Олег Разыграев. Коммунистические деятели в Луцкой тюрьме в 1919–1939 гг. в свете материалов архивных учреждений Украины. В статье анализируется информативная насыщенность документов из фондов Государственного архива Волынской области и Центрального государственного архива общественных объединений Украины относительно пребывания в Луцкой тюрьме коммунистических деятелей в 1919–1939 гг. Установлено, что исследуемые источники достаточно репрезентативны для изучения пребывания коммунистов в Луцкой тюрьме между двумя мировыми войнами. Наибольший массив документов Государственного архива Волынской области составляют личные дела заключенных. В меньшей степени сохранились акты администрации тюрьмы. Вместе тем сохранились разного рода письма и распоряжения Министерства юстиции и начальника Луцкой тюрьмы относительно освещения, отопления, санитарного состояния тюрьмы, материалы относительно питания, лечения, работы заключенных, их перемещения в другие тюрьмы, религиозной жизни, голодовок, самоубийств, дисциплинарных нарушений, акты о цензуре корреспонденции и т. д. Дополняют источники государственного архива Волынской области материалы Центрального государственного архива общественных объединений Украины в г. Киеве, которые сконцентрированы в фонде № 6 «Центральный Комитет Коммунистической партии Западной Украины (1923–1938)». Здесь мы находим сообщения коммунистов об условиях пребывания в Луцкой тюрьме. Сопоставления документов этих учреждений с материалами других архивных институций (в частности Архива новых актов в Варшаве), воспоминаниями как заключенных, так и представителей власти, межвоенной прессой, учетом данных тогдашней статистики позволяет создать целостную картину повседневной жизни заключенного-коммуниста Луцкой тюрьмы от попадания в тюрьму до освобождения из ее стен.

Ключевые слова: коммунизм, тюрьма, Луцк, Волынь, Вторая Речь Посполитая.

Oleh Razyhrayev. Communist Activists in the Lutsk Prison in 1919–1939 in the Light of Materials of Archival Institutions of Ukraine. The article analyzes the informative saturation of documents from the funds of the State Archive of the Volyn Region and the Central State Archives of the Public Organizations of Ukraine regarding the stay of communist activists in Lutsk prison in 1919–1939. It has been established that the studied sources are sufficiently representative for studying the stay of the communists in the Lutsk prison between the two world wars. The largest array of documents of the State Archive of the Volyn Region is the personal files of prisoners. To a lesser extent, acts of the prison administration preserved. At the same time the various letters and orders of the Ministry of Justice and the head of the Lutsk prison regarding lighting, heating, and sanitary conditions of the prison; materials about food, treatment, work of prisoners, their transfer to other prisons, religious life, hunger strikes, suicides, disciplinary offenses, acts of censorship of correspondence, etc. have been preserved. The sources of the State Archive of the Volyn Region are supplemented with materials from the Central State Archives of the Public Organizations of Ukraine, which are concentrated in fund No. 6 «Central Committee of the Communist Party of Western Ukraine (1923–1938)». Here we find communist messages about the conditions of stay in Lutsk prison. Comparison of documents of these institutions with materials of other archival institutions (in particular, the Archive of New Acts in Warsaw), memories of both prisoners and government officials, interwar press, taking into account

the statistics, creates a complete picture of the everyday life of a communist activists in Lutsk prison until liberation from its walls.

Key words: communism, prison, Lutsk, Volyn, Second Polish Republic.

Стаття надійшла до редколегії
05.11.2018 р.

УДК 94(477.8)«1939–1941»

Володимир Баран

Західна Україна в 1939–1941 рр.: огляд історіографії та архівних джерел*

У статті здійснено аналіз сучасної історіографії історії Західної України, приєднаної восени 1939 р. до складу СРСР, а також огляд основних архівних джерел, зокрема ключових фондів й окремих справ із зібрань центральних державних архівів України та Російської Федерації. У центрі уваги – становище українського й польського населення в умовах сталінської тоталітарної системи.

Ключові слова: Друга світова війна, Західна Україна, тоталітарна система, історіографія, джерела.

Постановка наукової проблеми та її значення. У статті проаналізовано стан історіографії та ступінь розробки архівних джерел, що стосуються історії Західної України початкового періоду Другої світової війни.

Мета статті – на основі аналізу історіографії зазначеної проблеми та огляду її джерел з'ясувати здобутки сучасної історичної науки й визначити перспективи подальших наукових розробок.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія Другої світової війни сповнена багатьох драматичних подій, які залишили глибокий слід у житті різних народів, у пам'яті кількох поколінь, а отже, викликає постійний і неослабний інтерес дослідників.

На рубежі 80–90-х років минулого століття, в умовах кризи й краху комуністичної системи, розпочався новий етап у вивченні цієї тематики, позбавлений політико-ідеологічного контролю з боку влади. Саме в цей час розгорнулося масштабне розсекречення архівних документів, яке значною мірою стимулювало розвиток та якісне оновлення історіографії.

На основі нових джерел у київському «Українському історичному журналі», московських журналах «История СССР», «Социологические исследования», «Новая и новейшая история» опубліковано цікаві статті Миколи Бугая [4–5, 7, 9], Віктора Земскова [21–22, 24], Валентини Парсаданової [36], які стосувались історії Західної України й Західної Білорусії 1939–1941 рр.

Звісно, особливий інтерес ця тематика викликала в польських учених. Пам'ять про трагічні події того періоду, про так званий четвертий поділ Польщі, долю польських військовополонених, Катинську розправу, політичні репресії та масові депортації – пам'ять про це продовжує тривожити, ранили й нинішнє покоління поляків. У 90-х роках опубліковано праці Альбіна Гловацького про становище поляків на східних землях Другої Речі Посполитої, Владзимежа Бонусяка про різні аспекти радянзації цих земель, Пйотра Жароня про польську людність у СРСР у період Другої світової війни, Ришарда Тожецького про українське питання в період Другої світової війни [56], Владислава Філяра про поляків на Волині, Славомира Кальбарчика, Войцеха Матерського про радянські табори й польських військовополонених у Радянському Союзі та ін. Окремо зазначу: у 1997 р. опубліковано ґрунтовну комплексну працю Альбіна Гловацького про політику сталінського режиму щодо поляків у 1939–1941 рр. [12].

Тим часом в Україні процес оновлення історіографії, відходу від радянських ідеологічних шаблонів пов'язаний, насамперед, із розвідками Станіслава Кульчицького, Юрія Шаповала, Віктора Даниленка,

* Стаття написана за матеріалами доповіді, виголошеної автором на Міжнародній науковій конференції «Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни: стан досліджень, дослідницькі перспективи» (Варшава, 5–6 липня 2018 р.).

© Баран В., 2019